

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7 (2), 1393-1416

ARAPÇA'DA DİDAKTİK ŞİİR ÜZERİNE BİR İNCELEME
"EL-LÂMİYYETU'L-EF'ÂL ÖRNEĞİ"
A Review On Didactic Poetry In Arabic "In Al-Lamiyyatu'l-Afal Example"

Yusuf AKÇAKOCA

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı e-Mail: y.akcakoca@atauni.edu.tr Orcid No: 0000-
0003-2448-3871

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. Ziad ABDULLAH / Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDAVA/ Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 11/09/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 25/11/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1393-1416

Atıf / Cite as: Akçakoca, Yusuf. "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği" [A Review On Didactic Poetry In Arabic "In Al-Lamiyyatu'l-Afal Example"]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1393-1416. Doi: 10.17859/pauifd.793914

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1393-1416

ARAPÇA'DA DİDAKTİK ŞİİR ÜZERİNE BİR İNCELEME "EL-LÂMİYYETU'L-EF'ÂL ÖRNEĞİ"

Yusuf AKÇAKOCA*

Öz

Geçmişten günümüze her toplumda farklı karakter ve şekillerde icra edilen şiir, Araplarda Cahiliye Devrinde ve İslam'ın ilk yıllarında zirvesini yaşıyordu. Özellikle birçok ilmin disiplin haline getirildiği Abbasi döneminde farklı ilimlerde çeşitli konuları ezberletme adı altında kaleme alınan, eski dönemde elfiyye, urcûze ve manzume gibi isimlerle anılan didaktik şiir tarzı günümüzde de kullanılmaktadır. His ve duygudan arındırılmış bilgi aktarımını ifade eden didaktik şiir tarzı, detaysız bilgileri içeren manzum eserlerdir. Daha çok ezberlenmesi kolay bir öğrenim metodu olduğu için geçmişten günümüze çeşitli eğitim sistemlerinde model olarak kullanılmıştır. Çalışmamıza ilham veren İbn Mâlik'e ait el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli eser, didaktik şiir türü ile sarf ilminde kaleme alınmış manzum eserlerden biridir. Bu eser 114 beyitten oluşmaktadır. İbn Mâlik bu eseri el-Elfiyye isimli meşhur nahiv manzumesine tetimme olarak kaleme almıştır. Arapların ilmî incelikleri ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı üslûplardan biri olan Lâm kafiyesi ile kaleme alındığı için esere bu isim verilmiştir. Ayrıca eser, kurallı isim ve fiil vezinlerinden ziyade, şaz olan fiil vezinlerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nazım, Didaktik Şiir, İbn Mâlik, el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl

A Review On Didactic Poetry In Arabic "In Al-Lamiyyatu'l-Afal Example"

Abstract

Poetry, which has been performed in different characters and ways in every society from past to present, was experiencing its peak in the period of pre-Islamic period and in the first years of Islam. The didactic style of poetry which was Written under the name of memorizing various subjects in different sciences, especially in the Abbasid period which many sciences were disciplined, and was known by names such as elfiyye, urcûze and manzume in the old period is still used today. The didactic style of poetry, expressing the transfer of information free of feelings and emotions, are poetic works that contain information without detail. because it is an easy learning method to memorize, it has been used as a model in various education systems from past to present. The work named al-Lamiyyetu'l-afal by Ibn Malik, which inspired our work is one of the verse works written in morphology with the didactic poetry genre. This work consists of 114 couplet. Ibn Malik wrote this work as a tetimme in his famous nahiv poem named al-Alfiyya. The work was given this name because it was written with the rhyme Lâm, which is one of the styles the Arabs penned in order to reveal scientific subtleties. In addition, the work deals with irregular verb meters rather than canonical nouns and verb meters.

Keywords: Language Arabic, Verse, Didactic Poetry, İbn Mâlik, el-Lâmiyyetu'l-Afâl

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı e.mail: y.akcakoca@atauni.edu.tr Orcid No: 0000-0003-2448-3871

Structured Abstract: Poetry, as a tool that reflects the cultures and textures of societies, can be divided into five categories according to its subjects in the modern period: lyric poetry, epic poetry, didactic poetry, pastoral poetry, and satirical poetry. Poetry, which was performed in different characters and forms from society to society, was very common in Arabs in the period of Jahiliyya and in the first years of Islam. Many works were written in the style of didactic poetry known by names such as *alfiyye*, *urcuze*, and poetry in the old period, which was written to memorize the subjects of different sciences, especially in the Abbasid Period when sciences were made a discipline. During this period, Arabs, known for their aptitude for poetry, wrote many poetic works to teach linguistic, scientific and religious subjects with the language of poetry, which is a literary form. With the same style of poetry, Mamluks, Ayyubids and Ottomans also produced many works and applied this method in their education systems. In pre-Islamic Arab society, poets and litterateurs were considered as powerful weapons against the enemy in wars, as they were a source of pride for their tribes. The most important poets of the period of Jahiliyya are seven or ten poets who are famous for their obstacles. These poets are Imruu'l-Kays, Zuhayr b. Abi Sulma, Tarafa b. al-Abd, Labid b. Rabia, 'Amr b. Kulsum, Anthara b. Sheddad, al-Haris b. al-Hilliza, an-Nabigat ez-Zubyani, al-Aṣa and Abid. The poets of the period, who prioritized the feeling and emotion, sometimes added their wisdom and embellished their words with a didactic form. With the advent of Islam, due to the rapid increase in the efforts of conquest and spreading religion in Arab society, poets and litterateurs remained in the background. Despite this, about six hundred poets are mentioned in the early years of Islam. The prominent poets of the period are Hassan b. Shabit, Kaab b. Malik, Abdullah b. Rawaha and Kab b. Zuhayr. The Umayyad period is full of examples of poetry including ascetism, piety, religion and language, which constitute the cultural and literary basis of didactic poetry. Some of the famous poets of the Umayyad period, which was accepted as a mental preparation period for the Abbasid period, when the didactic poetry genre would gain clarity and develop, are Omar b. Abi Rabia, al-Ahwash, al-Arci, Zu ar-Rumma, Kays b. Zarih, Camil b. Mamar, Sabık al-Barbari, Abu'l-Aswad ad-Duali, Nuṣayb, Carir b. Atiyya, Farazdak, al-Ahtal and al-Accac Abdullah b. Rube. The poetry of the Jahiliyya period, which has genres such as *marsiya*, *gazal*, *madih*, and *fahr*, took on a new form as a result of interaction with different nations during the Abbasid period. It has taken a didactic form with information content, relatively free from feeling and emotion, and as a result, it has renewed its identity. In this period, Aban b 'Abdulhamid al-Lahiki, who wrote poetical works on subjects such as history and *fiqh*, and the *Kalila* and *Dimna* of Baydaba, some of which have survived to the present day, in a verse of fourteen thousand couplets, has an important place. Abu an-Nuwas, Bashar b. Burd, Abu Tammam, al-Buhturi, Ibn ar-Rumi, Abdullah b. al-Mubarak, Râbia al-Adawiyya, Safvan al-Ansari, Abu al-Atahiya are among the famous poets of the period. Ahmad b. Abdirabbih in Andalusia (d. 328/939) is considered to be the first person who wrote the *urcuze*. In addition, it is known that various poems were written in a didactic style by Andalusian scholars in many fields. The couplets written by Abu Bakir b. Tahir, which tells about the "gayri munsarif" issue from *nahiv* subjects, can be cited as an example of the didactic poetry of this period. To summarize, poetry, which has been performed in different characters and forms in every society from past to present, was experiencing its peak in the Arabian Era of Ignorance and in the first years of Islam. The didactic style of poetry which was written under the name of memorizing various subjects in different sciences, especially in the Abbasid period which many sciences were disciplined, and was known by names such as *alfiyye*, *urcuza* and *manzuma* in the old period is still used today. The didactic style of poetry, expressing the transfer of information free of feelings and emotions, are poetic works that contain information without detail. because it is an easy learning method to memorize, it has been used as a model in various education systems from past to present. The work named *al-Lamiyyatu al-afal* by Ibn Malik, which inspired our work is one of the verse works

written in morphology with the didactic poetry genre. This work consists of 114 couplet. Ibn Malik wrote this work as a tetimme in his famous nahiv poem named al-Alfiyya. The work was given this name because it was written with the rhyme Lâm, which is one of the styles the Arabs penned in order to reveal scientific subtleties. In addition, the work deals with irregular verb meters rather than canonical nouns and verb meters.

Didactic poetry, which is named as "al-Shi'r at-talimi or al-Shi'r al-ilmi" in Arabic literature, refers to poetic works written in many fields such as language, literature, religion, astronomy, history, and morality. This type of poetry, which was born and developed in the Abbasids period, when the sciences were disciplined with the influence of the past, meets the pleasure of language as an art and the method of memorizing self-knowledge, which is considered useful in education.

Keywords: Language Arabic, Verse, Didactic Poetry, İbn Mâlik, el-Lâmiyyetu'l-Afâl

GİRİŞ

Milattan önce antik çağda başladığı kabul edilen tercüme faaliyetlerinin, İslâm ülkelerinde fetihlerle genişleyen, farklı kültürlerle tanışan ve devlet olma şartlarına haiz olan Abbasiler döneminde zirve yaptığı söylenebilir.¹ İslam ülkelerinde Kur'an'ı anlama çabası ile başlayan ve daha sonra İslami ilimlerin diğer dallarına da sirayet eden bu tercüme faaliyetleri, zamanla gelişerek gerek şair ve edipler gerek alanında söz sahibi olan diğer yazarlar tarafından kaleme alınan nesir ve nazım çalışmalarısıyla artış göstermiştir. Eski Türk edebiyatında edebî eserlerin tercümelemleri birkaç şekilde ele alınmıştır. Aslını bozmamak için yapılan kelime tercümelemleri, kelime tercümesi olmasa da aslına uygun yapılan hafif yorumlu tercüme, konusu aktararak yapılan tercüme ve genişletilerek yapılan tercüme şeklinde dört başlıkta ele alınmıştır.²

Toplumların kültürlerini, dokularını yansıtan bir araç olarak şiir, modern dönemde konularına göre beş kategoride ele alınabilir: lirik şiir, epik şiir, didaktik şiir, pastoral şiir ve satirik şiir. Toplumdan topluma farklı karakter ve şekillerde icra edilen şiir, Araplarda Cahiliye Döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında çok yaygındı. Özellikle ilimlerin disiplin haline getirildiği Abbasi Döneminde farklı ilimlere ait konuları ezberletme adına kaleme alınan eski dönemde elfiyye, urcûze, manzume gibi isimlerle anılan didaktik şiir tarzı ile birçok eser yazılmıştır.³ Bu dönemde şiire yatkınlıklarıyla bilinen Arapların, dilsel, fennî ve dinî konuları edebî bir biçim olan şiir diliyle öğretme istekleri sarf, nahiv, belagat, lugat gibi dil ile; geometri, astronomi, kimya, matematik, fizik, tıp, mantık gibi sosyal ve fen bilimler ile; tefsir, hadis, fıkıh, akait, siyer gibi dini konular ile ilgili manzum eserlerin icrasıyla neticelenmiştir.⁴ Aynı şiir tarzı ile Memlûkler, Eyyubiler ve Osmanlılar da birçok eser ortaya koymuş ve eğitim sistemlerinde bu metodu etkin kılmışlardır. Klasik Türk edebiyatında "hikmet"

¹ Şerare Yetkin, "Abbâsiler (Medeniyet Tarihi/Sanat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul TDV 1998, 1/49-56.

² Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

³ İsmail Durmuş, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ağustos 2020),

⁴ Ahmet Abdülhadioglu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 13.

kavramı ile ifade edilen⁵ insanları eğitmeye dönük ahlaki, dini, felsefi veya genel anlamda diğer bilimsel konuları da işleyen didaktik şiir⁶, edebiyatın önemli bir türü olarak kabul edilmektedir.

1. Arap Dilinde Didaktik Şiirin Temelleri

Bu bölümde didaktik şiirin temellerini barındıran Cahiliye dönemi, İslam'ın ilk yılları ve Emeviler dönemine değinilecek ve nihayetinde didaktik şiirin doğuşu ve gelişmesini temsil eden Abbasiler ve Endülüs dönemi ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. Cahiliye Dönemi (İslam Öncesi 150-200)

İslam öncesi Arap toplumunda şair ve edipler, kendi kabileleri için birer iftihar kaynağı olduğu gibi savaşlarda düşmana karşı güçlü silahlar olarak kabul edilirdi. Cahiliye devrinin en önemli şairleri el-Mu'allakalarıyla meşhur yedi veya on şairdir. Bu şairler; İmruu'l-Kays, Zühayr b. Ebi Sulma, Tarafa b. el-Abd, Lebîd b. Rebî'a, 'Amr b. Kulsûm, 'Antere b. Şeddâd, el-Hâris b. Hillizâ, en-Nâbiğât ez-Zubyânî, el-A'sâ ve 'Abîd dir.⁷ His ve duyguyu ön planda tutan dönem şair ve edipleri, zaman zaman bilgeliklerini katarak didaktik bir biçim ile sözlerini süslerlerdi.⁸

Bu bağlamda Zühayr b. Ebi Sülmâ'nın muallakasından bir örnek verilebilir:

فَأَقْسَمْتُ بِالْبَيْتِ الَّذِي طَافَ حَوْلَهُ ..... رَجَالٌ بَنَوْهُ مِنْ قُرَيْشٍ وَجُرْهُمِ
يَمِيناً لِنِعْمِ السَّيِّدَانِ وَجِدْتُمَا ..... عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ سَجِيلٍ وَمُبْرَمِ
تَدَارَكْتُمَا عَبَسًا وَذُبْيَانَ بَعْدَمَا ..... تَقَانُوا وَدَقُّوا بَيْنَهُمْ عَطَرَ مَنْشَمِ
وَقَدْ قُلْتُمَا إِنْ نُذِرِكِ السَّلْمَ وَاسِعاً ..... بِمَالٍ وَمَعْرُوفٍ مِنَ الْقَوْلِ نَسْلَمِ
فَأَصْبَحْتُمَا مِنْهَا عَلَى خَيْرِ مَوْطِنٍ ..... بَعِيدَيْنِ فِيهَا مِنْ عُقُوقٍ وَمَأْتَمِ⁹

Cürhüm ve Kureyş erkeklerinin yaptığı ve çevresini tavaf ettikleri Kâbe'ye ant olsun ki,

Ant olsun ki sizler, her durumda, hem iyi günde hem de kötü günde, güzel iki efendisinizdir.

Siz ikiniz, 'Abs ve Zübyan oymakları birbirlerinin kanına susamışken ve birbirlerini yok etmeye başladıklarında onların imdadına yetiştiniz.

⁵ Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar* Erzurum: Fenomen Yayınları, 2. basım, 2007, 18.

⁶ Ali Cevâd Ğulâm, Kubra Ruşanfikir, "eş-Şi'ru't-ta'lîmî hasâisuhû ve neş'etuhu fi'l-edebi'l-'Arabi, *Mecelletu'l-'Ulumi'l-İnsâniyye*, 2/14, 2007, 48-49.

⁷ Geniş bilgi için bkz: Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. asra kadar)*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 64,65; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi -1 Cahiliye Dönemi*, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 177-227.

⁸ Abdülhadıoğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 34.

⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Muallakâtı's-Seb'*, (Beyrût: Dârı Sadr, 1923), 78,79.

Mal ve iyi sözle barışı sağlayabilseydik (bu felaketten) kurtulmuş oluruz dediniz.

Halkı cürüm ve zorbalık işlemekten uzak tutarak barışın sağlanmasında muhteşem bir rol üstlendiniz.

Dönemin en büyük edip ve hatiplerinden olan Kus b. Sâide'nin Ukaz'da devesinin üzerinde yaptığı konuşmada¹⁰ didaktik bir biçim ile aynı dil sanatının uygulandığı gözlenmektedir.

أَيُّهَا النَّاسُ، اسْمَعُوا وَعُوا، مَنْ عَاشَ مَاتَ، وَمَنْ مَاتَ فَاتَ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ، مَالِي
أَرَى النَّاسَ يَذْهَبُونَ وَلَا يَرْجِعُونَ، أَرْضُوا بِالْإِقَامَةِ فَأَقَامُوا، أَمْ تَرَكُوا هُنَالِكَ وَنَامُوا، إِنْ فِي
السَّمَاءِ لَخَبْرًا، وَإِنَّ فِي الْأَرْضِ عِبْرًا. .... اقسم بالله قسماً لا كذب فيه ولا إنمأ: إِنْ لَلَّهِ لَدِينًا هُوَ
أَرْضَى مِنْ دِينِ نَحْنُ عَلَيْهِ.¹¹

"Ey insanlar! Dinleyiniz ve kavrayınız. Yaşayanın öleceği ve ölen kişinin yok olacağı bir gerçektir. Gelmekte olan şey elbet gelir. İnsanların sürekli gittiklerini fakat geri dönmediklerini görüyorum. Gittikleri yerden memnun kaldıkları için mi dönmüyorlar acaba. Yoksa terkedilip burada uykuya mı dalıyorlar? Ant olsun, Allah'ın indinde öyle bir din var ki, bulunduğumuz dinden ona daha sevgilidir. Kaynaklarda - bazı rivayet farklılıkları ile beraber- bu sözlerinin üzerine inşad ettiği bir şiirde Kus b. Sâide şöyle söylemektedir:

في الذاهبين الأولي... ن من القرون لنا بصائر
لما رأيتُ موارداً... للموت ليس لها مصادر
ورأيت قومي نحوها... يمشي الأكاير والأصاغر
لا يرجع الماضي ولا... يبقى من الباقي غابر
أيقنتُ أني لا محاً... لة حيث صار القوم صائر¹²

Geçip gidenlerde bizim için ibretler vardır...

Ansızın çıkagelen ölümlerle karşılaştığımda;

Küçüğüyle büyüğüle kavmimin de o tarafa gittiğini gördüm...

Mazi bana dönmez, kalanlar da ebedi değildir...

¹⁰ Kaynaklarda Kus b. Sâide bu hutbesini insanlara aktarırken Hz. Peygamberin dinleyiciler arasında bulunduğu zikredilmektedir. Hz. Peygamber daha sonra ashabı ile bu hadiseyi konuşurken, Kus b. Sâide hakkında "Allah ona rahmet etsin. Umarım o, kıyamet günü tek bir ümmet olarak gönderilecektir." Buyurmuştur. Ahmed Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 2013), 20.

¹¹ Celâluddîn es-Suyûtî, *Mu'tereku'l- Akrân fi l'câzi'l-Kur'ân*, I-III, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 3, 177; Tevfik Berû, *Târîhu'l-'Arabî'l-Kadîm*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001), 248; Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ağustos 2020),

¹² Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 102-103; Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 20.

O zaman anladım ki; ben de onların gittikleri yere mutlaka gideceğim.¹³

1.2. İslam'ın İlk Yılları

İslam'ın gelmesiyle birlikte Arap toplumunda fütühat ve dini yayma çabalarının hızla artmasından ve bu dönemde şiire İslam öncesi dönemde olduğu kadar önem verilmemesinden dolayı şair ve edipler ikinci planda kalmışlardır. Buna rağmen İslam'ın ilk yıllarında yaklaşık altı yüz şairden bahsedilir.¹⁴ Dönemin öne çıkan şairleri, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Züheyr'dir.¹⁵ Örneğin Hz. Ali (r.a.)' ye ait olduğu bilinen bir şiirde şöyle ifade edilmiştir¹⁶:

وإن أتيت بجود من ذوي نسب ..... فإن نسبتنا جود وعلواء
ففر بعلم ولا تطلب به بدلا ..... فالتأس موتى وأهل العلم أحياء

Şayet soylu birinden iyilik getireceksen, bizim nesebimiz zaten cömertlik ve yüceliktir,

İlimle kurtulmaya bak ve ona alternatif bir şey arama. Çünkü ilim ehli yaşadığı halde insanlar ölüdür.

Tabakat sahibi İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?])'ye göre Araplarda şiirden ziyade kısa beyitlerin kullanımı yaygındı. Kaside ve uzun şiirler Peygamber efendimizin dedesi olan Abdulmuttalip veya onun babası olan Haşim zamanında söylenmeye başlanmıştır.¹⁷ İslam toplumunda İslami şiiri ilk kullanan ve şairleri en az olan kabilenin Kureyşliler olduğunu söylemek de mümkündür.¹⁸

1.3. Emeviler Dönemi (661-750)

Emeviler dönemi, didaktik şiirin kültürel ve edebî zeminini oluşturan zühd, takva ve din gibi konuları içeren ayrıca dilsel konuları yoğun bir şekilde işleyen şiir örnekleriyle doludur. Didaktik şiir türünün netlik kazanacağı ve gelişeceği Abbasiler dönemine zihni bir hazırlık dönemi olarak da kabul edilen Emeviler döneminin bazı ünlü şairleri Ömer b. Ebi Rebî'a, el-Ahvâs, el-'Arcî, Zu'r-Rumme, Kays b. Zerîh, Cemil b. Ma'mer, Sâbık el-Berberî, Ebu'l-Esved ed-Düelî, Nüşayb, Cerîr b. Atıyye, Ferezdak,

¹³ Çeviri kaynağı: Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 102-103.

¹⁴ Abdülhadıoğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 42.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz: Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 116-132.

¹⁶ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, eş, *Divan*, Nşr. Na'im Zarzûr (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 6.

¹⁷ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakatu Fuhûli's-Şu'arâ*, I-II, Nşr.: Muhammed Mahmûd Şakir, (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1952), 1, 26; Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri – kavram, kaynak, yapı*, (Bursa: Arasta yayınları, 2003), 8; Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* 1-3, 2. basım, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 3, 18.

¹⁸ Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* 1, 278.

el-Ahtâl ve el-'Accâc Abdullah b. Ru'be'dir¹⁹. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin ifadesiyle didaktik şiire zemin hazırlayan bir beyit örnek verilebilir²⁰:

وما كُلُّ ذِي لُبِّ بِمُؤْتِيكَ نُصْحَهُ.....وما كُلُّ مُؤْتٍ نُصْحَهُ بِأَيِّبٍ
ولكن إذا ما استَجْمعا عند واحدٍ.....فحقُّ له من طاعةٍ ينصيب

Her akıllı sana öğüt etmez, öğüt veren herkes de akıllı değildir,

Ama hem akıllılık hem öğüt verme özelliği birinde varsa, işte o kimsenin kendisine itaat edilme hakkı vardır."

1.4. Abbasiler Dönemi (750-1258)

Mersiye, gazel, medih, fahr gibi türleri bulunan Cahiliye döneminin şiiri, Abbasiler döneminde farklı milletlerle etkileşimin bir sonucu olarak yeni bir seyir haline bürünmüştür. Nispeten his ve duygudan arınarak bilgi içerikli didaktik bir şekil almış ve bunun sonucunda hüviyetini tazelemiştir. Bu dönemde tarih, fıkıh gibi konularda manzum eser kaleme alan ve tamamı günümüze ulaşamayan Beydabâ'ya ait Kelîle ve Dimne'yi on dört bin beyitlik bir manzume ile kaleme alan Eban b. 'Abdulhamid el-Lâhikî²¹ önemli bir yer tutmaktadır.²² Ayrıca Ebu'n-Nuvâs, Beşşar b. Burd, Ebu Temmâm, el-Buhturî, İbnu'r-Rûmî, Abdullah b. el-Mubârek, Râbia el-Adeviyye, Safvan el-Ensari, Ebu'l-Atâhiye dönemin ünlü şairlerindendir²³.

حَسْبُكَ مِمَّا تَبْتَغِيهِ الْفُؤْتُ ..... مَا أَكْثَرَ الْفُؤْتُ لِمَنْ يَمُوتُ

İsteklerin için azık yeter, azık ölümlü kimse için ne kadar da çoktur.²⁴

Ebu'l-Atâhiye'ye ait olan bu urcûze, hikmet, zühd ve aklâki öğüt içerikli olması açısından didaktik şiire benzerliği ile dikkat çekmektedir.

1.5. Endülüs Dönemi (756-1031)

Endülüs'te Ahmed b. Abdirabbih (öl. 328/939) ilk urcûze yazan kişilik olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tevhid, usulü'l-fıkıh, hadis ıstılahı, feraiz, mantık, nahiv ve sarf ilimleri, aruz, kafiye, belağat, tecvid, imlâ, astronomi, matematik, tıp, gibi hemen hemen her alanda Endülüs âlimleri tarafından çeşitli manzumelerin didaktik bir üslûp ile yazıldığı bilinmektedir.²⁵ Nahiv konularından gayrı munsarif meselesini manzum

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 144-166; Rahmi Er, "Rü'be b. Accâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Ağustos 2020).

²⁰ Ebu Sa'id el-Hasan es-Sukkerî, *Divan Ebi'l-Esved ed-Düelî*, 2. Basım, Nşr.: Muhammed Hasan el-Yasin, (Lübnan: Dâr ve Mektebetu'l-Hilal, 1998), 45.

²¹ Geniş bilgi için bkz: Necati Kara, "Ebân b. Abdülhamîd", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 11 Ağustos 2020).

²² İbrahim Yılmaz, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, (Erzurum: Ekev Yayınları, 2002), 137.

²³ Geniş bilgi için bkz: Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 265-284.

²⁴ Şukrî Faysal, *Ebu'l-Atâhiye: Eş'âruhu ve Ahbâruh*, (Dimaşk: Matba'atu Câmi'atu Dimaşk, 1965), 444.

²⁵ Abdulaziz Atik, *el-Edebu'l-'Arabi fi'l-Endelüs*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyya, 1976), 334.

bir ifade ile anlatan Ebu Bekir b. Tahir'in yazdığı beyitler bu dönemin didaktik şiirine örnek gösterilebilir.

موانع صرف الاسم عشر فهاكها ..... ملخصة ، إن كنت في العلم تحرص
فجمع ، وتعريف ، وعدل ، وعجمة ..... ووصف ، وتأنيث ، ووزن مخصص
وما زيد في عدّ وعمران فانتبه ..... وعاشرها التركيب ، هذا ملخص

İsmin sarftan uzak olma durumu, özetle ondur, ilmi almada istekliysen şayet, Cemi', marifelik, 'adl, 'ucmet, vasıf, müenneslik ve bazı özel vezinler, Ya da vezni artırılan, 'imran vezni dikkat et ve özetle onuncusu da terkiptir.²⁶

2. Sarf İlminin Didaktik Anlatımı: el-Lâmiyyetu'l-ef'âl

Bu bölümde didaktik şiirin mahiyeti nazım içindeki konumu, yazılış amacı üzerinde durulacaktır. Ayrıca sarf ilminde kaleme alınmış olan İbn Malik'e ait olan el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli eser Arapça ilimler kategorisinde sarf ilmini konu alan bir eserdir. Bu çalışma içerik açısından nesir biçiminde kaleme alınmış sarf kitaplarından farklı olmamakla beraber şazz olan (kural dışı) ancak uygulamada yer bulan isim ve fiillere yoğunluk vermesi bakımından farklılık arz etmektedir. Bu eserin konu edindiği sarf ilmi ve belirgin özelliklerinden kısaca bahsetmek eserin tahlilini daha belirgin kılacaktır.

2.1. Genel Hatlarıyla Sarf İlmi

Sözlük anlamı değiştirmek, dönüştürmek olan sarf, ıstılahta i'rap ve binâ (mu'rab-mebni) dışında, kelimelerin hazif, sahih, mu'tel, aslî ve ziyade gibi yapı formlarını ele alan kurallı bir ilim anlamına gelmektedir.²⁷

Nahiv ilmi, cümle içerisinde kelime sonlarının durumunu ele alırken; sarf ilmi, hareke, sükûn, harf sayısı ve düzeni açısından cümledeki konumuna bakılmaksızın kelimelerin yapı formlarını ele almaktadır. Diğer bir ifade ile nahiv, dilin cümle yapısını meydana getiren öğelerin işlevsel ve anlamsal boyutunu, bu öğelerin hangi formda kullanılacağını ve bazı kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılmayacağı gibi durumları açıklamaktadır.²⁸

İlk dönem kaynaklarda iç içe işlendiğinden genellikle biçimbilgisiyle (sarf) karıştırılan nahivin (sözdizimin), biçimbilgisinden farklı olan yönü iki ana başlıkta incelenebilir. Birincisi, biçimbilgisini ilgilendiren "biçim" ile nahivi ilgilendiren "işlev" arasındaki ayrım; ikincisi ise biçimbilgisinin temel dil biriminin harf, nahivin temel dil biriminin ise sözcük olmasıdır. Ayrıca biçimbilgisi, isim, sıfat, fiil gibi çeşitli söylem

²⁶ Fâdi Sakr Ahmed, 'Usayde, *Cuhûd nuhâti'l-Endelüs fi teysîri'n-nahvi'l-'Arabî*, (Nablus: Cami'atu'n-Necah el-Vataniyye Kulliyetu'd-Dirasâtu'l-'Ulya, 2006), 162.

²⁷ İbn Hâcib, Cemaluddîn Ebû 'Amr Osman b. Ömer ed-Duveynî, *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîf*, Neşr. Hasan ahmed el-Osman, (Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995), 15.

²⁸ Mustafa Galâyîni, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye* (3 cilt bir arada) (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2011), 8.

ulamalarını, bükümün çeşitli biçimlerini (tekil/ikil/çoğul, eril/dişil), ön ve son eklerle yapılan türetme sorunlarını, bu eklerin çeşitli görevlerini ve çekim özelliklerini incelerken; sözdizimi, sözcüklerin tümce içindeki düzenini, dilbilgisel işlevini ve uyum sorunlarını ele alır.²⁹

Sarf ve nahiv ilminin beslendiği kaynaklar Kur'an-ı Kerim, Hz. peygamberin hadisleri ve Arap dilinin yaşayan ve gelişen yapısıdır.³⁰ Etkin bir şekilde kullanıldığından Arap dünyasında gramer yapıyı temsil eden sarf ve nahiv ilmi, kaynak açısından çok sorun oluşturmamaktadır. Ancak Arapça konuşulmayan yerlerde kaynakların bilinmesi gereklidir. Nitekim dil hakkında yapılan yorumlar, araştırmalar, tespit ve değerlendirmeler dayanaksız olmamalı sağlam temellere bina edilmelidir.

Klasik dönemde dilin bu hassasiyeti göz önünde bulundurularak dili çeşitli hatalardan korumak amacıyla ciddi çalışmalar yapılmıştır. Basra ve Kûfe ekolleri başta olmak üzere Bağdat, Mısır ve Endülüs ekolleri ya da mektepleri önemli şahsiyetleri ile dil çalışmalarına katkı sağlama açısından ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda sema' ve kıyas metodu çerçevesinde kurallar belirlenmiş, sayısız çalışmalar bu kurallar etrafında şekillenmiştir.³¹

Sarf ilmi, mütemekkin (mu'rab olan ism-i fail, ism-i mef'ûl vs.) isimler, mutasarrıf (çekimlenebilen) fiiller ve bunlarla ilişkili konuları ele almaktadır.³² أَيْنَ، أَيْنَ، هَذَا gibi mebni olan isimler; عَصَى، عَصَى gibi camit olan fiiller ve مِنْ، فِي، لَمْ gibi harfler sarf ilminin alanına girmemektedir.³³ Mütemekkin isimlerde ve mutasarrıf fiillerde belli başlı kaideleri öngören sarf ilmi, mazi fiillerin فَعَلَ-فَعَلْ-فَعِلَ

²⁹ Zeynel Kiran, *Dilbilime Giriş*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2001), 236-237.

³⁰ Muhammed Mahfûz b. Şeyhu'l-Musevvi' el-Mûritânî eş-Şenkîti, *Veşâhu'l-Hurre bi-ibrâzi'l-Lâmiyye ve tevşîhiha fî 'ilmi't-Tasrîf*, Nşr. Muhammed Mahmûd Veledu Muhammedu'l-Âmîn, (Moritanya yy., 2003), 5.

³¹ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilil-Hilaf*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2012); Geniş bilgi için bkz: Yusuf Akçakoca, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-* (Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi) 2014; Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1, (2020), 204-235; Sa'îd el-Afğânî, *Min Târihi'n-Nahv*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398/1978; Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I", *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 3 (2016): 95-124; Zafer Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, 12/35 (2008): 201; Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 6/11 (2007): 155-183; Mevzuya kaynaklık edebilecek konulardan olan nahiv ekolleri veya okulları, lahn meselesi veya nahiv kuralları oluşumu hakkında yapılan çalışmalar oldukça fazladır.

³² Celaluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye, fî şerhi'l-Elfiyye*, Neşr., Muhammed Can, (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2018), 665.

³³ eş-Şenkîti, *Veşâhu'l-Hurre bi-İbrâzi'l-Lâmiyye ve Tevşîhiha fî 'ilmi't-Tasrîf*, 5; Abdullah b. Yusuf b. İsa b. Yakûp el-Yakûbu'l-Cedîi'l-'Anzî, *el-Minhâcu'l-Muhtasar fî 'İlmei'n-Nahv ve's-Sarf*, Beyrût: Muessesetu'r-Reyyân li't-tebâ'eti ve'n-neşri ve't-tevzi', 2007, 12.

vezinlerinden hangisinde geleceğini bildirmez. Ancak mazi fiil vezni **فَعَلَ-فَعَلْ-فَعَلٌ** vezinlerinden herhangi birinde gelirse müzari fiil vezninin nasıl geleceğini belirlemektedir. Misal: **كُرُمَ** mazi fiilinin vezni dil sözlüklerinden öğrenilebilirken bu fiilin müzari kalıbının **يَكْرُمُ** olduğu ism-i fail kalıbının **مُكْرَمٌ** olduğu vs. bilgiler sarf ilmi kuralları tarafından belirlenmektedir.³⁴

Sarf ilmi dili hatadan korur. Allah ve Resulünün sözünü doğru anlamaya yardımcı olur.³⁵ Belli anlam amaçları doğrultusunda **يَكْتُبُ، أَكْتُبُ، كَاتِبٌ، مَكْتُوبٌ** gibi bir kelimeyi farklı vezinlere dönüştürebilmeye yarar.³⁶ **قَوْلَ مَدَّ** gibi herhangi bir kelimeyi Arap dilinin kuralları gereği yeni şekline dönüştürebilmeye yarar. Kelimelerin harflerinin asıl-ziyade, sıhhat-i'lal gibi yapısını bilmek, gerektiğinde dönüşümünü sağlamak gibi çeşitli faydaları bulunmaktadır. Arapçada sarf ilminin bu faydaları sayesinde kişi Arap dilinin çeşitli alanlarından istifade edebilir.

Sarf ilminin kurucusu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Yaygın olarak kabul edilen görüşe göre ilk defa kuralları Ebu'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından belirlenmiştir. Konularının taksimi ise Ebû Müslim (Ebû Alî) Muâz b. Müslim el-Herrâ el-Kûfî (ö. 187/803) tarafından yapılmıştır. Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) et-Tasrîf'inde isim ve fiil kalıpları, aslî ve ziyade harfler karışık ele alınmıştır. İbdâl, i'lâl, kalb, tad'îf gibi harf değişim ve dönüşümleri eserin ana konusunu oluşturmaktadır. Mâzinî, Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ında bulunan sarf konularından faydalanarak bu kitabı kaleme almıştır. Eserin zamanımıza ulaşan en eski sarf kitabı olması sebebiyle Mâzinî sarf ilminin kurucusu kabul edilmiştir.³⁷

Arapçada kelimelerin harf sayısı ve düzeni, harflerin asli veya ziyade oluşu, hareke veya sükûnlarının belirlenmesi gibi durumlar bazı sarf ölçülerini gerektirmektedir. Kelimelerin büyük bir kısmının üç harfli olması nedeniyle diltçiler, kelime köklerini üç harf üzerine bina etmektedirler. Vezin ölçüsü belirlerken **ع، ف، ج** harfleri ile **فَعَلَ** kalıbını kullanmışlardır. Misal: **قَمَرٌ** kelimesi için **فَعَلَ** kalıbını; **جَمَلٌ** kelimesi için **فَعَلَ** kalıbını; **كُرُمَ** kelimesi için ise **فَعَلَ** kalıbını takdir etmişlerdir. Boğaz, dil ve dudak mahreçlerine sahip olan bu harflerin, bütün harf mahreçlerini temsil ettikleri varsayımı ile Araplar, diğer kelimeleri aynı kıyas ile değerlendirmişlerdir. Bu nedenle vezin belirlemede birinci kök harfe kelimenin fa'sı; ikinci kök harfe kelimenin ayn'ı; üçüncü kök harfe ise kelimenin lam'ı şeklinde tanımlama getirmişlerdir.³⁸

³⁴ Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 8.

³⁵ Şenkîti, *Veşâhu'l-Hurre bi-İbrâzi'l-Lâmiyye ve Tevşîhiha fî 'İlmi't-Tasrîf*, 5.

³⁶ Abdulvehhâb b. İbrahim ez-Zencânî, *Mecmûatu's-Sarf -el-'İzzî fî 'İlmi's-Sarf-*, Neşr.: Muhammed Can, (İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014), 141; Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 8 Temmuz 2020).

³⁷ Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 8 Temmuz 2020).

³⁸ eş-Şenkîti, *Veşâhu'l-Hurre bi-İbrâzi'l-Lâmiyye ve Tevşîhiha fî 'İlmi't-Tasrîf*, 7.

Kök harflerin sayısına göre fazla olan harf, kök harflerden ise veznin sonuna bir ya da iki tane lam (ل) harfi ilave edilir. Misal: دَحْرَج için فَعَلَّL vezni; جَحْمَرَشْ (yaşlı kadın) için فَعَلَّL vezni kullanılır. Fazla olan harf asli harflerin tekrarı ile yapılmışsa vezinde de ona denk gelen harf tekrar edilir. Misal: قَدَّمَ için فَعَلَّL vezni kullanılır. Fazla olan harf kelimenin aslından olmayıp, asli harfin tekrarı ile de değilse فَعَل kök veznine ilaveten kelimedede bulunan fazla harfleri buldukları yerde veznin içine ilave edilerek yeni vezin kalıbı oluşturulur. - مَسْرُورٌ، اسْتَخْرَجَ-اسْتَفْعَلَ، قائم-فاعِلٌ، تَعَلَّمَ-تَفَعَّلَ، اسْتَخْرَجَ-اسْتَفْعَلَ، مَسْرُورٌ gibi.³⁹ اِفْتَعَلَ veznine ait olan kurallara göre dönüşüm sağlayan harfler vezni etkilememektedir. Misal: اصْطَبَرَ-اِفْتَعَلَ vezni ile karşılık bulmaktadır. Bu kelime صَبَرَ fiil kökünün ziyade harf alarak اِفْتَعَلَ babına dönüşmüş halidir. Bu durumda اصْطَبَرَ kelimesi اِفْطَعَل değil اِفْتَعَلَ vezni ile ifade edilmektedir.⁴⁰ Ayrıca kelimenin asli harflerinden birisi hafz edilirse bu harfe mukabil olan vezindeki harf hafz edilir. Misal: قَال fiilinin emri olan قُل kelimesinin vezni فُل dür. Kelimenin orta harfi hafz edildiğinden vezninde de orta harf hafz edilmiştir. خَذَ-عُلٌ، اسْعَ-افْعَ، ق-عَ، قَاضٍ-فَاعِ ك kelime ve vezinleri incelendiğinde örnek kelimedede hafz edilen harfin vezinde de hafz edildiği görülecektir.⁴¹ Kelimedede illet harflerinden kaynaklı bir harf dönüşümü veya idğam gerçekleşirse kelimenin dönüşüm öncesi esas alınarak vezin oluşturulur. Misal: قَال fiilinin aslı قَوْل olduğu için bu kelimenin vezni aslına uygun bir biçimde فَعَل olarak belirlenir. Yine مَدَّ kelimesinin aslı مَدَد olduğundan vezni de فَعَل şeklinde belirlenmiştir.⁴²

Asli harfler, sebepsiz yere hafzedildiğinde kelimenin anlamını bozan ve zorunlu haller dışında kelimenin bütün çekimlerinde bulunan harflerdir. خَرَجَ، مَثَخَرَجٌ gibi. Ziyade harfler ise kelimenin aslî anlamını bozmadan bazı durumlarda hafzedilebilen harflerdir. Misal: اسْتَخْرَجَ fiilinin başındaki ت، س، ا harfleri bu kelimededen çıkarıldığında asli anlam olan "çıkı" bozulmamaktadır.

Asli veya ziyade olan harfler ancak kelimenin vezni bilinerek ayırt edilebilmektedir. Kelimenin fâu'l-fiil, 'aynu'l-fiil ve lamu'l-fiiline mukabil gelen harfler

³⁹ Hasan b. Muhammed b. Şeref Şâhu'l-Hüseyni el-İsterâbâdî Ruknu'd-Dîn, *Şerhu Şafiyeti İbn Hâcib* (I-II), Neşr., Abdulsakîd Muhammed Abdulsakîd, (Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004), 1, 175; Abduhu'r-Râcihî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, (Bejrût: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2009), 10,11; Ahmed b. Muhammedi'l-Hemlâvî, *Şeze'l-'Ürfi fî Fenni's-Sarf*, Neşr., Nasrullah Abdurrahman Nasrullah, (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, tsz.), 153.

⁴⁰ Sa'dettin Teftazânî, *Tedricu'l-Edâni 'Alâ Tasrifî'z-Zencânî*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1348), 78; Şenkîti, *Veşâhu'l-Hurre bi-İbrâzi'l-Lâmiyye ve Tevşîhiha fî 'İlmi't-Tasrif*, 7,8.

⁴¹ Râcihî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 12.

⁴² Râcihî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 11,12.

aslî, diğerleri ziyade kabul edilmektedirler. Misal: أَكْرَمَ fiilinin vezni أَفْعَلَ kalıbıdır. Ziyade harfi başındaki hemzedir.

Ziyade harfler سَأَلْتُمُونِيهَا kelimesinde bulunan on harften ibarettir. Ayrıca فَطَّعَ fiilinde olduğu gibi أَفْنَعَالِ veznindeki dönüşüm geçirebilen ت harfi ile فَطَّعَ fiilinde olduğu gibi tekrar edilen harfler de ziyade harflerden kabul edilmektedir.⁴³

Tespit edildiği kadarıyla Abbasiler döneminden onuncu asra kadar Arapça sarf ve nahiv ilminde didaktik şiir türüyle yazılan eserlerin sayısı yaklaşık 140 civarındadır. Bunların bir kısmı sarf konularının bazılarını ele alırken diğer bir kısmı ise genel konuların bütünüdür.⁴⁴

2.2. Didaktik Şiir ve Nazım

Sami dil ailesi içinde şiire en çok yatkın olan grubun Araplar olduğunu söylemek mümkündür. Tabiatları, sade hayat ve çevreleri, yalın dilleri, şiire olan tutkuları ile Araplar tarihteki yerlerini almaktadır. Nitekim şiir onlarda savaş halinde etkili bir silah, barış halinde de övgü ve methiyelerle üstünlük vesilesi sayılırdı. Kur'an'ın nüzülüyle Araplar için farklı bir boyut kazanan dil, sözlü kültürü aşarak yazılı kültürün temellerinin atıldığı ve gündün güne gelişen canlı bir mekanizmaya dönüştü. Şiirden çok farklı, şairleri ve edipleri mislini getirmekten aciz bırakan ilahi kelimeler ile yüzleşen Araplar, kabile asabiyetine dayalı olan şiir sanatını İslam'a karşı kullanmaya yeltendiler. İslam peygamberi için "mecnun bir şair" demeleri (es-Sâffât 37/36), Allah kelamına nazire getirmeye teşebbüs etmeleri gibi nedenlerle ilk İslam Döneminde şiire karşı biraz mesafeli durulmuştur. Ancak müşrik şairlerin hiciv şiirlerine karşı şair sahabelerden olan Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha gibi dil üstatlarının İslam'ı ve peygamberi savunan şiirleri bilinmektedir.⁴⁵ Zamanla Cahiliye ve Muhadramûn⁴⁶ dönemi Arap şiiri, Kur'an-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamberin sözünü doğru anlamada araç olan Arap gramerine kaynaklık etmesi açısından önemli bir müracaat birimi oldu.⁴⁷

⁴³ İbn Cinnî, *el-Munsif, Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li Ebî 'Osman el-Mâzinî*, (Kâhire: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Kadîm 1954), 98; İbn Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîf*, Neşr. Hasan Ahmed el-Osman, (Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995), 51; en-Nisârî, *el-Vâfiye 'alâ Nazmi's-Şâfiye*, Neşr. Hasan Ahmed el-Osman, (Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995), 51; Yakup Kızılkaya, "Harf-i Cerle Müte'addilik Bağlamında Fiil-Harf-i Cer İlişkisinin Tahlili", *Ekev Akademi Dergisi* 24/81 (Kış 2020), 510.

⁴⁴ Hassan b. Abdullah b. Muhammed el-Ğuneymân, *el-Ma'lûmâtü'n-Nahviyye ve Eseruhâ fi Ta'îlmi'n-Nahv*, 2. <https://www.kutub.info/library/book/11522>, 27.08.2020

⁴⁵ İsmail Durmuş, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Temmuz 2020),

⁴⁶ Cahiliyyûn şairleri: İslam öncesi yaşamış şairler; Muhadramûn şairleri: Cahiliye'nin son dönemlerinde doğmuş ömürlerinin bir kısmını İslamiyetten sonra geçiren şairlerdir; İslâmiyyûn şairleri: İslâmî dönemin ilk şairleridir; Müvelledûn şairleri: İslâmiyyûn döneminden sonraki şairlerdir.

⁴⁷ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 16.

İslam öncesi dönemde revaçta olan Arap şiiri, sözlü birtakım kaide ve kuralları olan uygulamalı olarak öğrenilen ve takip edilen bir elit sistem olarak varlığını sürdürmekteydi. Nazım kaideleri bazı kavramları ile hicri ikinci asrın ortalarına kadar bilinirken bu kaideler Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından geliştirilmiş ve nazım tekniği yazılı, sistemli bir hale getirilmiştir. Diğer bir ifade ile Cahiliye devrinden itibaren recez ve kasid türleri ile tefrik edilen nazım, anlamları henüz netleşmemiş kelimelerle ifade edilen bir durumdayken el-Halil, nazımla ilgili istılahların büyük bir kısmını belirleyerek aruz ilminin temel prensiplerini tespit etmiş ve tanımlamıştır. el-Halil'e göre aruz, bir beytin ilk yarısının (şatr) son cüzü (tef'ilesi) ile nazımın genel bilgisinden ibarettir.⁴⁸

Hayal gücünün kullanımıyla anlaşılabilen ve tarif edilebilen Arap şiirinin temel mevzuları; medh ve fahr, risâ', hicâ, vasf, teşbih, aşk ve kadın nesib, tegazzül, teşebbüb, özür, şefkat ve af, i'tizâr, isti'tâf, yiğitlik, kahramanlık, hamâse, zühd, edeb ve hikem, vb. gibi hafif mevzulardır.⁴⁹

Zamanla çeşitli yönlerden gelişim gösteren Arap şiirinde beş daire içinde 16 farklı bahir gözlenmektedir. Bu bahirler birinci dâirede Tavîl, Medîd, Basî; ikinci dâirede Vâfir, Kâmil; üçüncü dâirede Hezec, Recez, Remel; dördüncü dâirede Serî', Münserih, Hafif, Muzârî', Muktedab, Müctes; beşinci dâirede ise Mütেকârib ve Mütedârik isimleri ile bilinmektedir.⁵⁰

Dil eğitim-öğretiminde çeşitli metotlar bulunmaktadır. Gelenek haline gelen bu metotların öncülerinden biri de ezberlenmesi daha kolay olduğu için dil kaide ve kurallarının nazma aktarılmasıdır. Geçmişten günümüze Arapça öğretiminde dilin gramerine dair bilgilerin nazma aktarılması da öğretildiği hatta medreselerde bu nazım eserlerinin bir kısmının ezberletildiği bilinmektedir.⁵¹ Nitekim İslam'ın ilk eğitim kurumları olan camilerdeki ve medreselerdeki eğitim sistemi incelendiğinde, bu sistemde ezberlenmesi gerekli görülen kısa nesir şeklinde yazılmış sarf ve nahiv kitaplarının yanı sıra nazım şeklinde yazılmış birçok eser ile karşılaşmaktadır.⁵²

Behrânî'nin nahiv manzûmesi, Kisâî'nin (ö. 189/805) nahvi öven kasidesi, Kutrub'un (ö. 206/821) müsellesât'ı, Yeşkûrî'nin (ö. 370/980) nahiv 'urcûzesi, İbnu'n-Nahvî'nin (ö. 513/1119) el-Şaşdetu'l-münfericesi, İbnu'l-Mu'tî'nin (ö. 628/1231) el-Elfiyye'si, İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1248-1249) eş-Şâfiye'sinin üzerine (ismi tam olarak bilinmeyen) Nîsârî tarafından yazılan 1160 beyitlik el-Vâfiye adlı

⁴⁸ Çetin, "Arûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Temmuz 2020).

⁴⁹ Nevzat H. Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbasiler)*, (Erzurum: Fenomen Yayınları), 2010, 3,4. Geniş bilgi için bkz: Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 129-177.

⁵⁰ Çetin, "Bahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ağustos 2020).

⁵¹ M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 57; Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 270; Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi* (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) 2013, 63.

⁵² Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 239.

eseri,⁵³ İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) el-Elfiyye ve el-Lâmiyyetu'l-ef'âl'i, Kartacânî'nin (ö. 684/1285) el-Kasîdetu'l-mîmiyye'si (nahiv manzûmesi) gibi manzûm eserler Arapça dil eğitim ve öğretiminde yazılmış önemli eserlerin sadece birkaçıdır.⁵⁴

Öğretici anlamına gelen didaktik kelimesi, modern Arap dünyasında eş-şi'ru't-ta'limî, veya eş-şi'ru'l-ilmî şeklinde isimlendirilmektedir.⁵⁵ Didaktik şiir yazımının amaçları ve faydaları oldukça fazladır. Telif amaçlı bir konuyu şiir aracılığıyla anlatma, nesir halindeki bir metni nazım biçimiyle yazarak marifetini gösterme, bir metnin kolay ezberlenmesini sağlama,⁵⁶ açıklama amaçlı yazma (şerhetme), manzum bir eseri yine manzum olarak açıklama, daha iyisini yazma eğilimi didaktik şiir yazımının amaçları arasındadır. Okuyucuya (öğrenciye) ihtiyaç duyduğu bir konuyu kısa sürede ve toplu bir şekilde bulma imkânı veren didaktik şiir, bu kıymetli manzum bilgilerin anlaşılabilmesi için sabır ve zamana ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı ilmî malumatı tahriften uzak tutmakta, bilimsel bazı konuları şiir ve edebiyatla ilişkilendirerek ilgi çekici kılmaktadır.⁵⁷

2.3. el-Lâmiyyetu'l-ef'âl ve Tahlili

Çalışmamıza ilham konusu olan el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli manzum eser, sarf konularını içerdiğinden bu bölümde Arapça sarf ilminin temel meselelerine detaya girmeden değinmenin çalışmayı daha anlaşılır kılacağı kanaatindeyiz. Devamında da eserin içeriği hakkında bazı tahliller yapılarak makalenin tamamlanması düşünülmektedir.

el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli eser incelemesinden önce yazarı ve çalışmalarından kısaca bahsetmek uygun olacaktır. Nahiv, sarf, kıraat ve lugat alanlarında otuza yakın eser kaleme alan İbn Mâlik, hayatını ilme adayan ve çok sayıda âlim yetiştiren önemli bir şahsiyettir. Özellikle nahiv alanında kaleme aldığı eserler yüzyıllardır eğitim müfredatına girmiş ve dünyanın çeşitli ülkelerinde ders kitabı olarak kaynak kabul edilmektedir. Bin mısralık manzume anlamına gelen, çoğunlukla recez bahrinde müzdevic olarak, yani her iki şatır bir kafiye üzerine ve diğer beyitlerin kafiyeleri farklı olarak gelen el-Elfiyye isimli eseri en meşhur olanıdır. İbn Mâlik'in önemli eserlerinden bir kısmı şunlardır. Nahiv alanında, el-Kâfiyyetu's-Şâfiye (2757/2790

⁵³ İbn Hâcib'in şâfiyesi nesir bir eserdir. En meşhur şerhi Radî el-İsterâbâdî'nin Şerhu's-Şâfiyesidir. Hicri 1133 te yazımı tamamlanan el-Vâfiye ise Nîsârî tarafından yazılan Şâfiye'nin çok meşhur olmayan nazım halidir.

⁵⁴ Kübra Yılmaz, Oğuz Yılmaz, "Birgivi'nin el-Avâmî'ine Yapılan Manzûm Tercümeler", *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmamı Birgivi Sempozyumu*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, 2019, 3, 634.

⁵⁵ Kadri Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, 2009, 173.

⁵⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbu'l-Hayevân*, 2. basım, Nşr.: Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu Mustafa (Mısır: el-Bâbî el-Halebî, 1968), 6, 284.

⁵⁷ Abdülhadioğlu, "Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler", *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 3/1, (2018), 21.

beyitlik bir nazım), el-Elfiyye, (2000 beyitlik nazım) et-Teshîl, el-Mukaddimetu'l-Esediyye, Şevâhidu't-tavdîh ve't-tashîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh, Umdetu'l-hâfız ve Uddetu'l-lâfız, el-Muvassal fî nazmi'l-Mufassal, el-Minhâcu'l-celî fî Şerhi Kanûni'l-Cezûlî...; Sarf alanında, Tasrîfu İbn Mâlik (et-Ta'rîf bi zarûriyyâti't-tasrîf), İcâzu't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf, el-Lâmiyyetu'l-ef'âl...; Lugat ilmi alanında, el-İ'lâm bi müsellesi'l-kelâm (recez vezninde 2704/2755 beyittir.), el-İ'tidâd fi'l-fark beyne'z-zâ ve'd-dâd (60 beyitlik nazım), Tuhfetu'l-mevdûd fi'l-maksûr ve'l-memdûd (164 beyitlik nazım), el-Vifâk fi'l-ibdâl, el-Elfâzu'l-muhtelifa fi'l-me'âni'l-mu'telifa...; Kıraat alanında, el-Kasîdetu'd-dâliyyetu'l-mâlikiyye fi'l-kıraat ve el-Kasîdetu'l-lâmiyye fi'l-kıraat isimli iki eser yazmıştır.⁵⁸

İbn Malik el-Endelûsî' (ö. 672/1274) nin sarf ilmi ile ilgili kaleme almış olduğu el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli nazım eser, nahiv ilminde manzum eser olan el-Elfiyye'sine tetimme babından kaleme alınmıştır. Ayrıca el-Elfiyye üzerine yetmişe yakın şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar bulunmaktadır. Ve bu eserlerde geçen şahitleri açıklayan birçok kitap yazılmıştır.⁵⁹ el-Lâmiyyetu'l-ef'âl (el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl) isimli bu eser, el-Elfiyye'nin sarf kısmının zeyli olup basît bahrinde yazılmış 114 beyittir.⁶⁰ Ayrıca esere -özellikle Arap dünyasında- birçok şerh ve talikler yapılmıştır. Bu şerh ve ta'likler neticesinde beyit sayısında artış gözlenmektedir. Nitekim araştırmalar İbn Malik tarafından yazılan beyitlerin sayısının 114 iken Muhammed b. Ömer b. Mübârek el-

⁵⁸ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetun-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ I-II*, Nşr.: G. Bergstraesser, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), II, 159; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîne ve'n-Nuhât*, 1.Basım, Nşr.: Muhammed Abdurrahîm, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 128-130; Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ağustos 2020).; Turan Bahşi, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri* (Antalya, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 26-30; Şehmus Ülker, *İbn Akîl ve Şerhu İbn Akîl Adlı Eseri* (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 13; Ahmed Yahşi, *İbn Mâlik ve Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid Adlı Eseri* Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 30-38.

⁵⁹ Eser üzerine yazılan meşhur şerhler orijinal isimleriyle şu şekilde sıralanabilir. ابن الناظم، شرح : محمد بن دهقان النسفي المتوفى عام 818هـ، ويسمى شرحه "شرح تصريف المفتاح" ويوجد منه نسخة في الأصفية برقم [2/892/8] 3، شرح: محمد بن عبد الدائم البرماوي المتوفى سنة 831 هـ، وتوجد نسخة من شرحه في المكتبة الأزهرية برقم 203، وأخرى في ليدن برقم 197، وثالثة في الأسكوريال برقم 2/144 [4]، شرح: محمد بن عباس التلمساني، ويسمى شرحه تحقيق المقال وتسهيل المنال في شرح لامية الأفعال، انتهى منه عام 751هـ، ويوجد من شرحه نسخة في الأسكوريال ثاني 16 برقم 3/79، 270 [5]، شرح: بحرق اليمنى وله عليها شرحان. كبير وصغير، شرح: عبد الكريم بن محمد الفكوت القسطيني وشرحه هذا مطوّل ومنه نسخة في المكتبة الوطنية بتونس ذكرها محقق شرح ابن الناظم دون أن يحدد رقمها 6، شرح يعقوب بن سعيد الكلّاتي، ومنه نسخة في تونس في القرويين برقم 42/أ.ب.هـ، ونسخة في الأسكوريال ثان 16/رقم 4، وثالثة في المتحف البريطاني برقم 2/548 [7]، شرح: محمد بن محمد بن سعيد الطنجي ومنها نسخة في الجزائر أشار لها بروكلمان [8]، شرح: أبي العباس أمد بن محمد الدلاني المغربي المتوفى سنة 1128هـ أشار إليه بروكلمان، شرح: أبي العباس الوهراني ومنها نسخة في الأسكوريال أشار إليها بروكلمان [9]، شرح: بدر الدين الحسيني المتوفى عام 1354هـ، شرح: ابن يحيى هكذا ومن شرحه نسخة في المكتبة الأزهرية برقم 996، شرح: لمجهول ومن هذا الشرح عدة نسخ في الأسكوريال ثان 16/6، 1,143، وأخرى في الأمبروزيانا أشار إليها بروكلمان [11]، وثالثة في المكتبة الأزهرية صرف برقم [12]997، شرح: حمد بن محمد الصعيدي المالكي وهو كاتبنا هذا.

⁶⁰ Geniş bilgi için bakınız: Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Mart 2020).

Himyerî el-Hadramî'nin (ö. 930/1524) 8, el-Hasan b. Zeyn b. Süleyman eş-Şenkîti'nin 71 (ö. h. 1315) ve Şenkîti'nin oğlu Hayy b. el-Hasan'ın 2 beyt ilaveleriyle toplamda 195 beyit olduğunu göstermektedir.⁶¹

İbn Malik bu eserini Arapların ilmî incelikleri ortaya koymak için kaleme aldığı üslûplardan biri olan Lâm kafiyesi ile kaleme aldığından eser bu ismi almıştır. Ayrıca eser kurallı isim ve fiil vezinlerinden ziyade şaz olan fiil vezinlerini ele almaktadır.⁶²

el-Lamiyyetu'l-Ef'âl Metninin İçeriği: Açıklamaya ihtiyaç duyulan yerler dipnot ile desteklendiğinden ve nüsha farklılıklarından kaynaklı bazı kelime değişikliğine işaret etmek için ilgili manzum dizeler bu çalışmada gösterilecektir.

Manzum metnin içeriği Allah'a hamd, rasûlüne, âl ve ashabına salavat içeren bir mukaddime ile başlamaktadır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا أَبْغِي بِهِ بَدَلًا
حَمْدًا يُبْلَغُ مِنْ رِضْوَانِهِ الْأَمَلَا
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْوَرَى
سَادَاتِنَا إِلَيْهِ وَصَحْبِهِ الْفَضَلَا
وَعَلَى

Mukaddimenin devamında ... (فَعَلَا) أَوْ (فَعَلَا) dizeleriyle başlayan sülâsî ve rubâî fiil vezinlerinin aksam-ı seb'a'ya göre örnekler desteğiyle mücerred (yalın) olan vezinleri tespit edilmektedir.

لِمَا لَبَدَّ مَفَاخِرٍ (63) وَلَيْسَ لَهُ
دَاعِي لُزُومِ انْكَسَارِ الْعَيْنِ نَحْوِ
(قَلَا)
فِي غَيْرِ هَذَا لِذِي (64) الْحَلْقِيِّ فَتَحًا
اشِعْ

Devamında fiillerin sonuna bitişen “ta” ve “nun” zamirinin bitişmesi konusunu anlatan iki dize bulunmaktadır.

وَأَنْقُلْ لِقَاءِ الثَّلَاثِي شَكْلَ عَيْنٍ إِذَا
تَلَّثْتُ وَكَانَ بِنَا الْإِضْمَارِ مُتَّصِلَا
اَع

⁶¹ Hasan b. Zeyn el-Kûnâniyyi eş-Şankîti, *Tevşîhu Lamiyyeti'l-Ef'âl li İbn Mâliki'l-Endelûsî ve me'âhu Ziyâdatu Behreki'l-Hadramiy*, (Cezair yy., tsz.) 3, 4.

⁶² Lamiyyetu'l-Ef'âl isimli bu eser İbn Malik tarafından el-Elfiyye'ye tetimme babından bir hülâsâ olarak kaleme alınmıştır. Manzum olan bu çalışmanın bir kısmı el-Elfiyye metninin içinde bulunduğu gibi bir kısımda Ahmed b. Abdurrahîm tarafından kaleme alınan 113 beyitlik Nazmu'l-Maksut'ta bulunmaktadır. Maksut metni ibtida (başlangıç) seviyesinde kabul edilirken Lamiyyetu'l-Ef'âl orta seviyede bir sarf metni olarak kabul görmektedir. Bir üst seviyede ise İbn Hacib'in nesir şeklinde kaleme aldığı eş-Şafiyesi veya aynı eserin en-Nisârî tarafından nazm edilmiş hali (vâfiye) zikredilmektedir.

⁶³ Bazı nüshalarda “لما يدل على فخر” bazı nüshalarda ise “لما يدل مفاخرًا” şeklinde ifade edilmiştir.

⁶⁴ Bazı nüshalarda “لدى” şeklinde ifade edilmiştir.

أَوْ نُونِهِ وَإِذَا فَتَحًا يَكُونُ فَعْنُدُ
هُ اغْتَضَنَ مُجَانِسَ تِلْكَ الْعَيْنِ
مُنْتَقِلًا

Bir sonraki dizelerde yazar ...مَع... örnekleme örnekleri vererek mezid fiil vezinleri ele almaktadır.

(تَرَمَسْتُ) (كَانَتْ) (جَلَمْتُ) (وَعَلِمْتُ) مَ (أَوْلَمَسْتُ) (أَهْرَمَعْتُ) (وَأَعْلَمَسْتُ) (أَنْتَخَلًا)
(65)

تم

Bu dizelerin akabinde ...وَلَهُ... ile başlayan müzari fiil vezinlerini ele yazar, sonraki dizelerde ...بِهِ... ile başlayan meçhul fiil vezinlerini işlemektedir.

أَوْ مَا تَصَدَّرَ (66) هَمَزُ الْوَصْلِ فِيهِ
تَا زَائِدًا كَ (تَرَكَى) وَهُوَ قَدْ نُقِلًا
أَوْ مَا لَهُ الْوَاوُ فَاءً (67) نَحْوَ قَدْ
فِي الْيَا وَفِي غَيْرِهَا إِنْ أَلْحَقًا بِ (أَبَى)
وَجَلًا

Sonraki dizelerde yazar ...لِسِوَا... ile başlayan dizelerde emir kiplerinin yapısını şazz vezinleriyle birlikte ele almaktadır.

Yazar daha sonra ...جُعِلًا... ile başlayan dizelerde fiil kalıplarından ism-i fâil ve ism-i mef'ûl'ün türeme şekil ve biçimlerini ele almaktadır.

وَصِيغٍ مِنْ لَازِمٍ مُوَازِنٍ فَعِلًا
يُوزَنُ كَ (شَج) (68) وَمُشَبِّهٍ
(عَجَلًا)

وَالشَّازِ (وَالأَشْنَبِ) (69) (الْجَزْلَانِ)
يَأْتِي كَ (فَانِ) وَشَبِّهِ وَاحِدِ الْبُخْلَا
تُمَّتْ قَدْ

وَفَاعِلٍ صَالِحٍ فِي كُلِّ (70) أَنْ
حُدُوثِ نَحْوِ (عَدَا ذَا جَائِلٍ جَدَلًا)
قُصِدَ أَلْ

وَبِاسْمِ فَاعِلٍ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثَةِ جِي
وَزُنُ الْمُضَارِعِ لَكِنْ أَوْلَا جُعِلًا:

(71)

65 Bazı nüshalarda "انتحلا" şeklinde ifade edilmiştir.

66 Bazı nüshalarda "نُصَّوْرُ" şeklinde ifade edilmiştir.

67 Bazı nüshalarda "الواو فاء" şeklinde ifade edilmiştir.

68 Bazı nüshalarda "كشج" ifedasına bedel "فرح" şeklinde ifade edilmiştir.

69 Bazı nüshalarda "والمشبه الأشنب" şeklinde ifade edilmiştir.

70 Bazı nüshalarda "للكل" bazı nüshalarda ise "من كل أن" şeklinde ifade edilmiştir.

71 Bazı nüshalarda "جيء" şeklinde ifade edilmiştir.

بِهِ عَنِ الْأَصْلِ وَاسْتَعْنُوا بِنَحْوِ (نَجًّا) وَ (النَّسِي) عَنِ وَزْنِ مَفْعُولٍ، وَمَا عَمَلًا (72)

Devamında ...أُوزَانُ أَبِي نُهَا... ile başlayan on altı dizelik bölüm ile sülâsî mastar yapılarını ele alan yazar burada çeşitli sema'i vezinlerin tespitinin yanı sıra çeşitli anlamlara dayanan mastar kiplerini de ele almaktadır.

ثُمَّ (الْفَعِيلِ) وَبِالْتَّأْذَانِ (73)، (نُ) أَوْ كَرَبَيْتُوتَةٍ وَمُشْبِهٍ فَعَلًا وَ (الْفُعَلَا)

لِمَرَّةٍ (فَعْلَةٌ) وَ (فَعْلَةٌ) وَضَعُوا (74) لِهَيْئَةٍ غَالِبًا كَمِشِيَةِ الْخَيْلِ

لِ حَازِهِ⁷⁵ مَعَ مَدِّ مَا الْأَخِيرُ تَلَا بِكَسْرٍ ثَالِثٍ هَمَزُ الْوَصْلِ مَصْدَرٌ Sonraki ...فِعْ... ile başlayan dizelerde yazar sülâsî dışındaki mastar vezinlerini ele almaktadır.

Devamında yazar on dört dize ile المفعِل ve المفعَل vezinlerini ele almış şazz olan kalıplarla beraber aksâm-ı seb'â ekseninde detaylandırmıştır.

مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ - لَا (يَفْعَلُ) - لَهُ أَنْتِ (عَلِ) لِمَصْدَرٍ أَوْ مَا فِيهِ قَدْ عَمَلًا بِ (مَفْ) (76)

Bir sonraki dizelerde المَفْعَلَة kalıbının çokluğa (kesret) delâlet ettiğini üç dizede ele almıştır.

مِنْ اسْمٍ مَا كَثُرَ اسْمُ الْأَرْضِ كَمِثْلِ (مَسْبَعَةٍ)، وَالزَّائِدِ (مَفْعَلَةٌ) اخْتِزَلًا:

Devamında ... (مَفْعَلَةٌ) وَ (مَفْعَالِ) وَ (مَفْعَلِ) dizesiyle başlayan üç dizede isim-i alet vezinlerini şaz kalıplarıyla işleyen yazar vermek istediği mesajını tamamlamaktadır.

Son olarak hatime bölümünde çalışmasını tamamladığı için Allah'a hamd, rasûlüne, âl ve ashabına salât ve selam eden yazar, dua içerikli dizeleriyle çalışmasını sonlandırmaktadır.

72 Buradaki "ما" nefiy anlamındadır. Yani bu meçhul vezinlerin hiç biri amel etmemektedir.

73 ذان kelimesi "الفعول" ve "الفعيل" kelimelerine işaret etmektedir.

74 Bazı nüshalarda "وصفا" şeklinde ifade edilmiştir.

75 حازه kelimesindeki zamir "همز الوصل" e dönmektedir.

76 Bazı nüshalarda "من ذي الثلاثة لا بيفعل انت له لمصدر مفعلا أو فيه قد عملا" şeklinde ifade edilmiştir. Bazı nüshalarda "من ذي الثلاثة لا بيفعل انت له لمصدر مفعلا أو فيه قد عملا" ile zarf kastedilmiştir.

el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli bu eser, günümüzde okutulan yazarı kesin olarak bilinmeyen Maksût ve Zencâni'nin 'İzzi isimli klasik sarf kitaplarının ayarında, İbn Hâcib'in Şâfiye isimli sarf kitabının bir alt seviyesinde kıymetli bir çalışmadır. Ayrıca çalışmada ifade ettiğimiz gibi daha çok şerhlerde bulabildiğimiz şaz vezinleri didaktik üslûp ile manzum bir şekilde sarfın temel konularının içinde ele alması açısından önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.

SONUÇ

Bu makalede Arap edebiyatında önemli bir yeri bulunan ve didaktik şiir türüne kaynaklık eden Cahiliye dönemi edip ve şairlerin üslûbuna değinilmiştir. Didaktik şiir türüne kaynaklık eden İslam öncesi ve İslam döneminden bahsedilmiştir. Abbasiler döneminde yazılan edebi metinler ve şiirlerin didaktik bir usulle kaleme alınan örnekleri incelenmiştir. Bir ihtiyaç olarak gelişim gösteren didaktik şiir türünün zamanla eğitim ve öğretimde kullanılmış ve klasikleşmiş olduğu tespit edilmiştir. Yaklaşık bin üç yüz senedir ilmî eserlerin öğretim metotlarından biri haline gelen bu usul benimsenmekte ve başta dil öğretimi olmak üzere çeşitli ilimlerde kullanılmaktadır.

Arap edebiyatında eş-şi'ru't-ta'lîmî veya eş-şi'ru'l-'ilmî olarak isimlendirilen didaktik şiir dil, edebiyat, din, astronomi, tarih, ahlak vs. birçok alanda kaleme alınmış manzum eserleri ifade etmektedir. Geçmiş dönemin ilhamıyla İlimlerin disiplinize edildiği Abbasiler döneminde doğup gelişen bu şiir türü sanat olarak dil zevkini, metot olarak da eğitimde faydalı kabul edilen öz bilgileri ezberleme yöntemini karşılamaktadır.

İlmi meselelerin kolaylaştırılmasına matuf bir metot olan manzum eser yazımının, konuları öğrencinin zihninde kalıcı kılması, gerektiğinde çabuk hatırlanması ve eğlenceli bir usul olması gibi çeşitli nedenlerden ötürü tercih edildiği görülmektedir. Başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelerde hala uygulanan manzum eserlerin ezberletilmesi, öğrencilerin zihinlerini canlı, hafızalarını aktif tutmaktadır. Ayrıca manzum eserleri ezberleme yöntemi doğası gereği anlaşılması güç olan şiire ve şiir türlerine karşı ön yargıyı kırmakta ve öğrenciyi bu alanda ciddi çalışmalara teşvik etmektedir.

Sözlü birtakım kaideleri olan uygulamalı (semâ'i) olarak öğrenilen ve takip edilen elit bir sistem olan Arap şiiri ve nazmı, hicri ikinci asrın ortalarından sonra nazım tekniği geliştirilerek Halil b. Ahmed tarafından yazılı, sistemli bir hale getirilmiştir. Diğer bir ifade ile Cahiliye devrinden itibaren recez ve kasid türleri ile tefrik edilen nazım, anlamları henüz netleşmemiş kelimelerle ifade edilen bir durumdayken el-Halil, nazımla ilgili istilahlara büyük bir kısmını belirleyerek aruz ilminin temel kaidelerini tespit etmiş ve tanımlamıştır.

Arap dilinde otoriter kabul edilen, hayatını ilme adayan ve çok sayıda âlim yetiştiren, nahiv, sarf, kıraat ve lugat alanlarında otuza yakın eser kaleme alan İbn Mâlik, özellikle dil ile ilgili kaleme almış olduğu eserleriyle bilinen önemli bir şahsiyettir. Bin mısralık manzume anlamına gelen, çoğunlukla recez bahrinde

müzdevic olarak, yani her iki şatır bir kafiye üzerine ve diğer beyitlerin kafiyeleri farklı olarak gelen el-Elfiyye isimli eseri en meşhur olanıdır. Bu eserine tetimme olarak kaleme aldığı az bir kısmı el-Elfiyye'de bulunan el-Lâmiyyetu'l-ef'âl isimli eseri sarf ilminde kaleme alınmış manzum eserlerinden biridir. Bu eser 114 beyitten oluşmaktadır. Ancak eserin yazarından sonra gelen bazı dilciler esere çeşitli ilaveler yapmış ve neticede 195 beyitlik bir hal almıştır. İbn Mâlik, eseri Arapların ilmî incelikleri ortaya koymak için kaleme aldığı üslûplardan biri olan Lâm kafiyesi ile kaleme aldığından eser bu ismi almıştır. Ayrıca eser kurallı isim ve fiil vezinlerinden ziyade şaz olan fiil vezinlerini ön plana çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afğânî, Sa'îd. *Min Târihi'n-Nahv*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978.
- Abdülhadioğlu, Ahmet. *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*. Erzurum. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Abdülhadioğlu, Ahmet. "Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler". *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 3/1 (2018), 20-34.
- Akçakoca, Yusuf. *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminoloji Tartışmaları -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları. 2. Basım, 2007.
- Anzî Abdullah b. Yusuf b. İsa b. Yakûp el-Yakûbu'l-Cedî'. *el-Minhâcu'l-Muhtasar fî 'İlmeyi'n-Nahvi ve's-Sarf*. Beyrût: Muessesetu'r-Reyyân li't-tebâ'eti ve'n-neşri ve't-tevzi', 2007.
- Atik, Abdulaziz. *el-Edebu'l-Arabi fi'l-Endelüs*. Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyya, 1976.
- Bahşi, Turan. *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri*. Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Berû, Tevfik. *Târîhu'l-'Arabi'l-Kadîm*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbu'l-Hayevân*. 10 Cilt. Nşr.: Abdusselam Muhammed Harun, Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. basım, 1968.
- Çetin, Nihad M.. *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Çetin, Nihad M.. "Bahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahir>

- Çetin, Nihad M.. "Arûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Temmuz 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aruz>
- Çiçek, M. Halil. *Şark Medreselerinin Serencâmı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakatu Fuhûli's-Şu'arâ* 2 Cilt. Nşr.: Muhammed Mahmûd Şakir. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1952.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi -1 Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siir>
- Er, Rahmi. "Rû'be b. Accâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Ağustos 2020 <https://islamansiklopedisi.org.tr/rube-b-accac>
- Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16/11 (2007), 155-183,
- Erman, Uğur. *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ersönmez, Hüseyin. "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü-I". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 3, 2016, 95-124.
- Faysal, Şukrî. *Ebu'l-'Atahiye: Eş'ârûhu ve Ahbâruh*. Dimaşk: Matba'atu Câmî'atu Dimaşk, 1965.
- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. asra kadar)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmî'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*. 3 cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Geylani, Mahfuz. "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/1, 2020, 204-235,
- Ğulâm, Ali Cevâd – Ruvşanfıkr, Kubra. "eş-Şi'ru't-ta'lîmî hasâisuhû ve neş'etuhu fi'l-edebî'l-'Arabi. *Mecelletu'l-'Ulumi'l-İnsâniyye*, Sayı: 14/2 (2007), 47-62.
- Ğuneymân, Hassan b. Abdullah b. Muhammed. *el-Ma'lûmâtu'n-Nahviyye ve Eseruhâ fi Ta'lîmi'n-Nahv* 2. <https://www.kutub.info/library/book/11522>, Erişim: 27 Ağustos 2020.
- Hemlâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-'Ûrfi fi Fenni's-Sarf*. Neşr.: Nasrullah Abdurrahman Nasrullah, Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, tsz.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Munsif, Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li Ebî 'Osman el-Mâzinî*. Kâhire: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Hâcib, Cemaluddîn Ebû 'Amr Osman b. Ömer ed-Duveynî. *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîf*. Neşr.: Hasan Ahmed el-Osman. Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995.

- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetun-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. 2 Cilt. Nşr.: G. Bergstraesser, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî. *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2012.
- İsterâbâdî, Hasan b. Muhammed b. Şeref Şâhu'l-Hüseyni Ruknu'd-Dîn. *Şerhu Şafiyeti İbn Hâcib*. (I-II), Neşr., Abdulmaksûd Muhammed Abdulmaksûd. Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004.
- Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kus-b-saide>
- Kara, Necati. "Ebân b. Abdülhamîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/eban-b-abdulhamid>
- Kılıç, Hulusi. "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Temmuz 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili>
- Kıran, Zeynel. *Dilbilime Giriş*. Ankara, Seçkin Yayınları, 2001.
- Kızılkaya, Yakup. "Harf-i Cerle Mute'addilik Bağlamında Fiil-Harf-i Cer İlişkisin Tahlili". *Ekev Akademi Dergisi*. 24/81 (Kış 2020), 507-521.
- Kızıklı, Zafer. "Mısır Gramer Ekolüne Bir Bakış". *Ekev Akademi Dergisi*. 12/35 Erzurum 2008. 197-212.
- Levend, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Nisârî. *el-Vâfiye 'alâ Nazmi's-Şâfiye*. Neşr. Hasan Ahmed el-Osman. Mekte: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995.
- Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku's-Sarfî*. Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2009.
- Râfi'î, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2009.
- Sukkerî, Ebu Sa'id el-Hasan. *Divan Ebi'l-Esved ed-Düelî*. Nşr.: Muhammed Hasan el-Yasin, Lübnan: Dâr ve Mektebetu'l-Hilal, 2. Baskı, 1998.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr. *el-Behcetü'l-Merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*. Nşr.: Muhammed Can. İstanbul: Dâru's-Şefkat, 2018.
- Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr. *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabâkâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. Nşr.: Muhammed Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Divan*. Nşr.: Na'im Zarzûr. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- Şankîti, Hasan b. Zeyn el-Kûnâniyyi. *Tevşîhu Lamiyyeti'l-Ef'âl li İbn Mâliki'l-Endelûsî ve me'âhu Ziyâdatu Behreki'l-Hadramiy*. Cezair: y.y. ty.

- Şenkîti, Muhammed Mahfûz b. Şeyhu'l-Musevvimî el-Mûrîtânî. *Veşâhu'l-Hurre bi-ibrâzi'l-Lâmiyye ve tevşîhiha fî 'ilmi't-Tasrîf*. Nşr.: Muhammed Mahmûd Veledu Muhammedu'l-Âmîn, Moritanya: Y.y., 2003.
- Şenkîti, Muhammed Mahfûz b. Şeyhu'l-Musevvimî el-Mûrîtânî. *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Teftâzânî, Sa'dettin. *Tedrîcu'l-Edânî 'alâ Tasrîfi'z-Zencânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1348.
- Turan, Abdülbaki. "el-Elfiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Mart 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-elfiyye--ibn-malik>
- Turan, Abdülbaki. "İbn Mâlik et-Tâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04. Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-malik-et-tai>
- 'Usayde, Fâdi Sakr Ahmed. *Cuhûd nuhâti'l-Endelüs fî teysîri'n-nahvi'l-'Arabî*. Nablus: Cami'atu'n-Necah el-Vataniyye Kulliyetu'd-Dirasâtu'l-'Ulya, Yüksek lisans tezi, 2006.
- Ülker, Şehmus. *İbn Akîl ve Şerhu İbn Akîl Adlı Eseri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Yahşi, Ahmed. *İbn Mâlik ve Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid Adlı Eseri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2017.
- Yalar, Mehmet. *Modern Arap Şiiri –kavram, kaynak, yapı-*, Bursa: Arasta yayınları, 2003.
- Yanık, Nevzat H.. *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbasiler)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010.
- Yetkin, Şerare. "Abbâsîler (Medeniyet Tarihi/Sanat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998, 49-56,
- Yıldırım, Kadri. "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 171-207.
- Yılmaz, İbrahim. *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2002.
- Yılmaz, Kübra-Yılmaz, Oğuz. "Birgivi'nin el-Avâmîl'ine Yapılan Manzûm Tercümeleler". *Balıkesirli Bir İslam Alimi İmamı Birgivi (Sempozyum Kitabı)* 3 Cilt, Balıkesir 2019, 629-663.
- Zencânî, Abdulvehhâb b. İbrahim. *Mecmûatu's-Sarf -el-'İzzî fî 'ilmi's-sarf-*. Nşr.: Muhammed Can. İstanbul: Daru's-Şefkat, 2014.
- Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Muallakâti's-Seb'*. Beyrût: Dâru Sadr 1923.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 2013.